

Velimir Bugarin-Bugi

Sveučilište u Zadru

BALKAN U OČIMA EUROPE

Konceptija ovog članka koji nosi naziv *Balkan u očima Europe*, sastoji se od 3 dijela. U prvom dijelu se govori općenito o Balkanu, njegovim specifičnostima, granicama, narodima i povijesnim okolnostima. Drugi dio je razrađen na način da priča priču o tomu kako su Balkan vidjeli zapadni putnici, koji su boravili ili samo proputovali kroz ovaj poluotok. Treći dio govori o stanovništvu Balkana, pritom stavljajući naglasak na povijesne okolnosti koje su utjecale na balkanskog seljaka te na odnose među stanovništvom. Literatura koja je korištena za pisanje članka je uzeta od onih autora koji su pisali na temu Balkana ili ga spominjali u dodirnim točkama, kao što su Jezernik, Matvejević, Fortis itd.

BALKAN: PROKLETSTVO ILI NESRETAN SLIJED DOGAĐANJA

Balkan (tur. *balkan* - šumovite planine) je geopolitički naziv koji se od XIX. stoljeća primjenjuje za Balkanski poluotok. Prvotno se taj naziv upotrebljavao za područje koje je nakon 1699. godine izravno ili neizravno bilo pod kontrolom Osmanskog Carstva. Naziv Balkanski poluotok prvi je u stručnoj literaturi upotrijebio njemački geograf August Zeune (1809.), koji je želio da i jugoistočni prostor europskog kopna, analogno Pirinejskom i Apeninskom poluotoku, dobije ime po glavnom gorju koje se njime prostire. Naziv Balkan preuzeo je od francuskog pisca A. Bouea koji je tako nazvao Staru planinu u Bugarskoj, iako se naziv Balkan ne proteže na cijelu Staru planinu.⁶³⁰ Termin *poluotok* poslije je široko prihvaćen u stručnoj i popularnoj literaturi, iako se njegov prostorni obuhvat najčešće definirao raznim društvenim i političkim fenomenima. Ovisno o političkoj klimi i kontekstu promatranih događaja mijenjala se i njegova granica. Todorova (1997.), Balkan definira kao naslijeđe Otomanskog Carstva, i doista, sve do Berlinskog kongresa 1978. godine najčešće oznake za Balkan odnosile su se na prisutnost Osmanskog Carstva na tom području – *europska Turska*, *Turska u Europi*, *europsko osmansko carstvo*, itd.⁶³¹

Danas se taj naziv osim u političko-povijesnom smislu često rabi za označavanje područja modernih država Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Crne Gore, Hrvatske, Grčke, Makedonije, dijela Rumunjske i Srbije, te europskog dijela današnje Turske.⁶³²

Kao ni jedan dio Europe, Balkan je raznolik ne samo u kulturnom, jezičnom, ekonomskom, nego i u etničkom i religijskom smislu. Za razliku od ostatka Europe, na Balkanu se koriste tri pisma: latinica, ćirilica i grčki alfabet, a kod muslimanskog stanovništva u religijskom smislu i arapsko pismo. Na Balkanskom poluotoku danas živi oko 50 milijuna

630 Hrvatska enciklopedija, 1999., str. 577.

631 Cvitanović, 2009., str. 317.

632 Hrvatska enciklopedija, 1999., str. 576.

ljudi. Etnički sastav obilježava velika raznolikost, pa tako najbrojniju skupinu čine južni Slaveni: Hrvati, Srbi, Bošnjaci, Crnogorci, Makedonci i Bugari koji žive u sjevernom dijelu poluotoka. Na jugu žive Albanci, Grci, Turci i dr. (Romi, Cincari). Raznolikost dolazi do izražaja i u religioznom sastavu stanovništva. Najraširenija je pravoslavna vjera kojoj pripadaju Srbi, Bugari, Makedonci, Crnogorci, dio albanskih Toska, zatim islam kojem pripadaju Bošnjaci, Turci, dio albanskih Gega, i katoličanstvo kojem pripadaju Hrvati, te dio albanskih Toska. Raznolikost Balkana u kulturnom, etničkom i religijskom smislu jest njegovo bogatstvo u odnosu na ostale europske regije, no istodobno i njegovo prokletstvo. Ta ista raznolikost u svakom smislu te riječi uzrok je brojnih krvavih sukoba među balkanskim žiteljima. Međutim, treba naglasiti da su glavni uzroci sukoba bili neriješena nacionalna pitanja tijekom formiranja nacionalne države. Kulturne razlike, premda nisu bile glavni uzrok tim međunacionalnim sukobima, bile su prevaga u njihovim pokretanjima, pogotovo u sukobima između katoličkog i pravoslavnog stanovništva, te pravoslavnog i muslimanskog stanovništva.

Možda najbolji primjer složenosti prilika na Balkanu daje poznati bošnjački nogometni trener Vahid Halihodžić, hercegovački Musliman: *Nikada nisam razumio zašto odjednom dođe dan kada vas prijatelji žele ubiti, a razlog tomu je što ste vi Musliman, Hrvat ili Srbin. U mojoj obitelji svi smo miješani. Ja sam Musliman, moja je žena Hrvatica, a punica je Srпкиnja. Miješanost nacionalnosti i vjera u Bosni i Hercegovini je bila naše bogatstvo, a odjednom je postalo uzrok rata...*⁶³³

Matvejević smatra kako su sukobi između latinskog i bizantskog svijeta, kao i između Zapadne i Istočne crkve, zaustavili razvoj balkanskog poluotoka već prije turskog osvajanja. Nakon pada Carigrada pod Turke 1453. godine, prilike na Balkanu su se zauvijek promijenile. Posljedica turskih osvajanja jest prodor islama i otomanske kulture na tlo Europe, a time i krvava višestoljetna borba europskog Zapada protiv zakletog neprijatelja – islama. Gotovo cijeli Balkan osim pojedinih priobalnih dijelova istočne obale Jadrana i otoka kao i pojedinih enklava na egejskoj obali koje su držali Mlečani dolazi pod Turke. Time Balkan postaje dio Orijenta, stran i nepristupačan žiteljima Zapada, a njegovi stanovnici kao i običaji percipirani su zaostalima i barbarima.

Stanovništvo Balkana može se podijeliti u dvije kategorije: primorsko stanovništvo koje živi na obali, te kontinentalno koje živi u unutrašnjosti poluotoka, omeđeno brojnim planinama koje predstavljaju fizičku granicu između primorskog i kontinentalnog *mentaliteta*. Antropogeograf Jovan Cvijić (1865.-1922.) napisao je u svome djelu *Balkansko poluostrvo* sljedeće: *Južnoslavensko se stanovništvo izmijenilo po utjecajem mora i mediteranske klime: jedino su se među Slavenima neke grupe iz onih krajeva (misli se na istočnu jadransku obalu od Istre do Boke Kotorske) prilagodile mediteranskom načinu života, tako da daju čuvene mornare. Također su jedino oni među Južnim Slavenima iskoristili veze s morem i došli u dodir sa prekomorskim narodima i sa raznim civilizacijama. Primorske su grupe živjele u sredini jako prožetoj romanskom civilizacijom; još i sada ima kod nekih tragova bizantske civilizacije, osobito iz VII. do X. stoljeća, kao i nekih jedva vidljivih preostataka istočne civilizacije (...); to je mješavina od njihovog životnog iskustva i od primljenoga, i to po svoj prilici dvostruko primljenog i sa Istoka i iz Mediterana.*⁶³⁴

633 Zubović, 2010., str. 17.

634 Matvejević, 2006., str. 184.

Slavenski sloj je prekrrio domorodačku podlogu, ali unatoč tomu, starosjediocima je ostavio svoje dijalekte kojima mediteran kasnije daje svoja obilježja.

Čest pojam koji zapadnjaci koriste u svome govoru jest *balkanizacija*. Ta je riječ postala sinonim za povratak nazadnom, plemenskom, primitivnom i barbarskom životu. Treba naglasiti da se pojam *balkanizacija* uglavnom odnosi na unutrašnjost Balkana, odnosno na njegovo stanovništvo i društvene prilike. Mediteranski Balkan kao baštinik helenske i rimske kulture je sasvim drugi svijet u odnosu na *druge* izvan mediteranskog pojasa. No, ostatak Europe veoma rijetko uviđa razlike između mediteranskog i kontinentalnog stanovništva Balkana, pa su njima gotovo svi oni isti - *primitivni*. *Balkanizacija*, najvažniji termin izveden iz imena Balkan, prvi se put pojavio u *New York Timesu* 20. prosinca 1918. u članku *Ratenau, veliki industrijalac, predviđa balkanizaciju Europe* i nije označavao ništa određeno, već je samo predviđao crnu perspektivu Europi ako situacija u Njemačkoj bude loša. Tek po zaključenju mirovnih ugovora nakon Prvoga svjetskog rata i stvaranju niza novih država u Europi, taj je termin ušao u političke rječnike (Todorova, 1997.). Danas se pojam *balkanizacija* definira kao proces teritorijalne fragmentacije većih prostornih cjelina u manje. Pojam se poslije odmaknuo od svoga osnovnog značenja i pridodan mu je niz, najčešće negativnih konotacija, koje se koriste za opis pojava i fenomena u širokom rasponu tema, od migracije radne snage preko javne administracije do umjetnosti i kompjutorske animacije.⁶³⁵ Do najnovijeg vala korištenja termina dolazi krajem Hladnog rata, kada se rat na prostorima bivše Jugoslavije uporno označava balkanskim, a događaji u Jugoslaviji znanstveno tumače u širem balkanskom kontekstu. Dekontekstualizaciju termina Balkan, balkanski i balkanizacija, Todorova (1999.), uočava u onome što naziva procesima ekstrapolacije – gdje se mnoštvo nepoželjnih i neukusnih pojava koje podsjećaju na obrasce iz balkanske stvarnosti ili, najčešće, na konstruirane slike Balkana, imenuju balkanskima – kao i procesima interpolacije – gdje realnost mora odgovarati iskonstruiranoj oznaci, a zatim se na realnost povratno odbijaju autonomni učinci označitelja.⁶³⁶

Balkanizacija je pojam koji označava podjelu multinacionalne države na manje etnički homogene, međusobno zavađene entitete, a porijeklo vuče iz razdoblja fragmentacije i slabljenja moći Osmanskoga Carstva s kraja XIX. i početka XX. stoljeća. Od 1912. i napada Bugarske, Crne Gore, Srbije i Grčke (tzv. *Balkanska liga*) na Tursku te njihova međusobnog rata oko osvojenog teritorija do kojeg je ubrzo došlo, na Balkanu je u XX. stoljeću vođeno ukupno sedam ratova – *Prvi balkanski rat*, *Drugi balkanski rat*, *Prvi svjetski rat*, *Grčko-turski rat*, *Drugi svjetski rat*, *građanski rat u Grčkoj*, te niz ratova u bivšoj Jugoslaviji (Šimić, 2001.), dajući Balkanu imidž *europskog bureta baruta*.⁶³⁷

Balkanizam je s vremenom postao uobičajena zamjena za emocionalno praznjenje koje je omogućio orijentalizam, oslobodivši Zapad optužbe za rasizam, kolonijalizam, eurocentrizam i kršćansku nesnošljivost prema islamu.⁶³⁸ Na kraju, Balkan je u Europi; on je većinom kršćanski i zbog toga prebacivanje frustracija na njega može zaobići uobičajene optužbe za rasne ili vjerske pristranosti. On je poslužio kao spremište negativnih značajki protiv kojih je konstruirana samoslaveća slika *europskoga* i *zapada*. Balkan je bio u mogućnosti apsorbirati vrlo velik broj vanjskih političkih, ideoloških i kulturnih frustracija

635 Cvitanović, 2009., str. 318.

636 Meszaros, 2005., str. 35.

637 Cvitanović, 2009., str. 322.

638 Todorova, 1996., str. 38.

koje proizlaze iz napetosti i proturječja inherentnih vjeroispovijestima i društvima izvan Balkana.⁶³⁹

Posebnost Balkana je u tome što njegovi stanovnici ne mare za potvrđivanje standarda ponašanja koje civilizirani svijet smatra normativnim.⁶⁴⁰ Nasuprot Bizantu, koji je bez konkurencije bio središte civiliziranog europskog svijeta nekoliko stoljeća nakon pada Rima, Zapad je bio sinonimom za barbarstvo, surovost i nedostatak profinjenosti. Tek nakon pada Carigrada 1453. godine i zasjenjenja pravoslavne crkve u Otomanskom Carstvu, a posebno s jedinstvenim ekonomskim razvojem zapadne Europe, Istok postaje također i unutar pravoslavnog svijeta manje privilegirani element opozicijskog para.⁶⁴¹ Zemljopisno gledano, istok Europe je kaskao za Europom, ponajviše u gospodarskom smislu. Istok je najčešće poistovjećivan s industrijskom zaostalošću, nedostatkom profinjenih društvenih odnosa i institucija tipičnih za razvijeni kapitalistički Zapad, s iracionalnim i *praznovjernim* kulturama na koje zapadnjačko prosvjetiteljstvo nije ostavilo traga.⁶⁴²

Nakon pada Carigrada 1453. godine, Balkan pada pod dominaciju islamske kulture, ali to ne znači da je ta kultura manje značajnija od zapadnog ili istočnog kršćanstva. Društvene prilike za kršćansko stanovništvo u Osmanskom Carstvu bile su podnošljivije po pitanju poreza, za razliku od onih kod zapadnog plemstva, koje je bestidno i nemilosrdno tlačilo svoje kmetove. Ni u kojem slučaju život kršćana u Osmanskom carstvu nije bio lagan, no, bio je mnogo podnošljiviji u odnosu na pojedine kmetove u zapadnim državama.

Gotovo svi opisi Balkana, kao njegovu glavnu značajku prikazuju njegov tranzitni status. Suprotno tome, Zapad i Orijent obično su predstavljeni kao nespojive cjeline, anti-svjetovi, ali savršeni antisvjetovi.⁶⁴³

Kameni most u Mostaru svakako je jedan od najznačajnijih ostvarenja zlatnog doba osmanlijske arhitekture, a neki su u njemu vidjeli najveći i najljepši spomenik, ne samo u Mostaru, nego i na cijelom Balkanu.⁶⁴⁴ Ovaj most, sagrađen davne 1566. godine, spajao je stoljećima dvije obale Neretve, zapadnu i istočnu, odnosno u današnje vrijeme, hrvatsku i bošnjačku. No, Stari most još uvijek stoji na istom mjestu i ima istu svrhu, spaja ljude različitih religija, kultura i nacija.

Balkan je most između Istoka i Zapada, između Europe i Azije. On je također most između stupnjeva rasta, a to pobuđuje značajke kao što su polurazvijeni, polukolonijalni, polucivilizirani, itd. Konačno, Balkan je također opisan kao most između *rasa*.⁶⁴⁵

639 Todorova, Ibidem

640 Todorova, 2006., str. 25.

641 Todorova, 2006., str. 28.

642 Todorova, Ibidem

643 Todorova, 2006., str. 33.

644 Stari most u Mostaru sagrađen je po projektu neimara Hajrudina, dvorskog arhitekta i učenika slavnog neimara Sinana, najvećeg osmanlijskog graditelja. Jezernik, 2007., str. 219.

645 Todorova, 2006., str. 34.

POGLED SA ZAPADA

Putnici sa Zapada zadržavali su se kratko na Balkanu, a njihov dodir s mještanima često se svodio na predstavnike osmanlijskih vlasti koji su im bili glavni izvor podataka. No, s druge strane Turci su često bili neraspoređeni prema Francima, kako su zvali ljude sa Zapada, jer ih je vrijeđala *ta neozbiljnost* u odijevanju, govoru, gestama itd. kršćana koje iz toga razloga nazivaju majmunima i kozama.⁶⁴⁶

Na Zapadu je osobito od XIX. stoljeća pa nadalje prevladavalo uvjerenje da je kršćansko stanovništvo u Osmanskom carstvu, a time i na Balkanu lišeno ljudskih prava. Britanski konzul u Sarajevu, na primjer, vjerovao je da su tlačenje i loše postupanje svake vrste ne samo povremeno nego stalno stanje stvari u zemljama pod vladavinom Turaka koji su političko tijelo podijelili na pobjednike i pobijeđene, odnosno na tlačitelje i potlačene.

Prije XIX. stoljeća putnici sa Zapada nisu žalili kršćanske podanike u Osmanskom carstvu nego su ih prezirali, a divili se ponosnom držanju i snazi Turaka. Kršćani su *izgledali divlje*, a nedostajalo im je i *dostojanstvo* ili ratničko držanje. Tako su, na primjer Bugari opisani kao *skitski Tatari* koji govore neku vrstu slavenskog jezika, jedu *sirovo konjsko meso* i navode da se sjeti jezovitog opisa antropofagije koji Juvenal daje u svojoj petnaestoj satiri.⁶⁴⁷

Gotovo do sredine XIX. stoljeća u opisima Balkana prevladavao je aristokratski diskurs. Aristokratske leće kroz koje je razvoj Otomanskog Carstva i Balkana bio vrednovan mogu se jasno vidjeti u poštovanju iskazanu otomanskoj moći u kasnijim stoljećima. Može ga se naći čak i iza pokazivanja kasnijeg prezira prema izdaji Carstva. Taj je prezir više bio žaljenje ili čak bespomoćni bijes prema izdaji veličine.⁶⁴⁸ Usprkos općenito protuislamskoj, često božanski fundamentalističkoj kršćanskoj retorici, za veliku je većinu vladajućih elita Europe, čak i bez uzimanja u obzir ravnoteže moći, bilo lakše identificirati se s otomanskim vladarima nego s balkanskim skorojevićima.⁶⁴⁹ Engleski putnik XIX. stoljeća često je oblikovao nepovoljno mišljenje o kršćanskim subjektima Osmanskog Carstva zbog toga što su navodno bili nečisti, pohlepni, siromašni, ponizni, negostoljubivi i nepristojni. On ih je optužio kao što je optužio stanovnike novih industrijskih paklova u Lankshireu i Yorkshireu, koji su izrazito zaudarali, pili džin u pretjeranim količinama, bili grubo i neotesani.⁶⁵⁰

U knjizi o stanovništvu Bosne koju je početkom XIX. stoljeća napisao francuski konzul u Travniku, čitatelji su često nailazili na riječi kao što su *divlje*, *nemilosrdno* i *ljudožderstvo*.⁶⁵¹ Kroz takvu prizmu opisivanja *civilizirajuća* uloga Francuske mogla se činiti neophodnom i poslužiti kao izgovor za okupaciju Bosne.

Pogled Zapada na Balkan u mnogočemu je etnocentričan, a može se kazati i podcjenjivački. Sredinom XIX. stoljeća engleski slikar Edward Lear boravio je na Balkanu, te evo kako opisuje večeru s pašom u Skadru: *Izbrojio sam 37 jela posluženih, kako običaj u turskoj nalaže, jedno za drugim, a onda sam se umorio od brojanja, ali mislim da ih je*

646 Jezernik, 2007., str. 38.

647 Jezernik, 2006., str. 40.

648 Todorova, 1996., str. 32.

649 Todorova, Ibidem

650 Todorova, Ibidem

651 Jezernik, 2006., str. 40.

bilo još 12 ili 14. No, ništa me nije tako iznenadilo kao neobično i nasumična mješavina ponuđene hrane: janjetina, med, riba; pečeno, kuhano, dinstano, prženo; povrće, životinja; svježe, usoljeno, kiselo; čvrsto; ulje, papar, tečno; slatko, ljuto, hladno – u čudnim varijantama iako su sastojci bili veoma dobri. Po europskim pojmovima nije bilo nikakvog reda u iznošenju jela – veoma začinjena riba donesena je odmah poslije ribe u sosu, a poslije toga govedina, čokoladni kolači, češnjak, sir, jagode i karfiol – pravi kaos od večere.⁶⁵²

Međutim, treba naglasiti da su hrana koju su jeli *Balkanaci* i njihovo ponašanje za stolom bili toliko neprijatni i neukusni da im se činilo da otud potječu i drugi elementi balkanske kulture.

Tako je početkom XIX. stoljeća francuski konzul u Travniku smatrao da je surovost njegovih domaćina posljedica njihove neobične prehrane i navika prilikom objeda. U sljedećem opisu kojeg donosi Jezernik misli se na bosanske katolike, a ne na bosanske muslimane: *Kad ustane iz kreveta, Bosanac počinje dan sa čašom šljivovice. Malo prije ručka on popije najmanje dvije koje kombinira sa slatkim. Da bi ublažio nepodnošljivo pečenje u trbuhu izazvano pićem, on proždire luk i mješavinu od isjeckane repe, bez kruha; zatim slijedi odvratni kiseli kupus i tvrda sušena janjetina. Poslije toga služe obilne količine čorbe od graha; jelo se završava opet šljivovicom.*⁶⁵³

Osobitost Hrvata katolika, ali i Srba u Bosni jest da prilikom objeda popiju koju čašicu rakije, i to prije i poslije objeda. Ta tradicija i danas je živa. Šljiva, odnosno proizvodi od šljiva kod kršćanskog stanovništva u Bosni su dio regionalnog identiteta, pa time i konzumiranje rakije. Kao što je u Hercegovini i primorskim krajevima slučaj da se prilikom objeda ili odmora konzumira vino, tako se kod Hrvata, ali i Srba u Bosni pije rakija. Budući da je rakija vrlo jako piće, važno je znati kako se rakija pije te imati naviku pijenja takvog pića.

John Covel u svome dnevniku od 27. srpnja 1675. zapisao je da istočnjaci nemaju tako fine stvari kao što su noževi i viljuške, nego imaju samo oruđe koje nam je priroda dala, ruke i zube.⁶⁵⁴ Vrlo etnocentričan stav donosi Covel. Nije li veliki dio stanovništva Francuske ili Britanije, misleći pritom na kmetove, koristio ruke i zube prilikom objeda?

Kidanje hrane prstima, odnosno nuđenje gostu od strane domaćina na istoku ima važno i simbolično značenje. Naime, kad bi domaćin otkinuo komad mesa i pružio ga gostu, domaćin mu nije davao samo komad mesa nego je izvodio i *ikrom*, tj. čin ukazivanja poštovanja. Etnocentričan stav putnika sa Zapada, doveo je do nerazumijevanja kulture Istoka, pa čak i do prezira. U zapadnjačkim pričama o *drugom*, svaka novina s kojom su se putnici susretali za vrijeme putovanja po Balkanu obično je ismijavana kao suviše *balkanska*. Tako su mnogi od njih pisali da pripadnici viših klasa u Carigradu i drugim većim balkanskim gradovima koriste tanjure, noževe, viljuške i čaše samo u nazočnosti *Euroljana*, kao dokaz civiliziranosti. Ali čim bi ostali sami za stolom ili u društvu bliskih prijatelja navodno su opet koristili prste.⁶⁵⁵ Pa čak i da je ova konstatacija točna, što je onda s onima koji su navikli na taj *simbol civilizacije*, onda oni nisu smatrani civiliziranim u europskom smislu te riječi? Tijekom XIX. stoljeća, razni europski običaji su usvojeni u

652 Jezernik, 2006., str. 51.

653 Jezernik, *Ibidem*

654 Jezernik, 2006., str. 52.

655 Jezernik, 2006., str. 54.

nekim uglednim kućama u Carigradu ili nekim važnijim balkanskim gradovima. U većini njih *sećije* i *tapiserije* zamijenjene su stolovima i stolicama, a u nekima se moglo naići i na kompletnu europsku proceduru objedovanja.

Međutim, promjena običaja razvila je kod zapadnjaka želju za starim načinom jedenja. Kad bi dobili noževe i viljuške u europskom stilu, molili su domaćina da im dozvoli da jedu s njima na istočnjački način koji im se sada činio privlačan zbog svoje novine.⁶⁵⁶ Želja za očekivanjem bilježenja *primitivnih običaja* pojedinih zapadnih putnika, ponekad je bila iznevjerena kad bi ustanovili da se Albanci npr. nasuprot očekivanjima služe noževima i vilicama.

Manje centričan opis u svome putopisu *Put po Dalmaciji* donosi Fortis pri opisu prehrane kod Morlaka. *Morlačka hrana je slična tatarskoj, kao što su i ta dva naroda slična; stoga se ne bi svidjela svima onima koji su navikli na francuske i talijanske trpeze. Stolnjak je obično vuneni pokrivač; ubrusi se rijetko rabe, a kada ih imaju i oni su vuneni. Kruh se reže onim dugačkim i teškim nožem što ga svaki Morlak nosi za pasom; viljuške se ne rabe mnogo, najčešće samo gospodar u kući ima jedu; drvenih žlica imaju mnoštvo i njima mogu podmiriti cijelu družinu.... U njihove umake uvijek ulazi češnjak kao glavna mirodija; a imaju groznih pita od mlijeka i brašna u koje također ulazi češnjak. Poslije sam se tako dobro navikao na morlačka jela, te mi se nerijetko događalo da sam s dobrim tekom jeo kiselo mlijeko, češnjak i ljutiku s ječmenim kruhom, što je njihova redovita hrana.*⁶⁵⁷

S putovanja po balkanskim vrljetima koje je 30-ih godina XX. stoljeća poduzeo Philip Thornton, donosi neobične zabilješke o ljudima i običajima s kojima se susreo. Jedna od njegovih manje ili više bizarnih avantura s Balkana jeste i susret s muškarcem koji je imao rep. *Sjedili smo, pili kavu i jeli slatkiše slušajući turske glazbenike koji su svirali u kutu sobe. Primijetio sam da se doktor (Stanislav Mladović) stalno obazire, oko sobe, zagleda svakog pridošlicu i šapće s kelnerom o nekome tko se zove Nazir... Skočio je (doktor), prošao kroz sobu i nestao u kuhinji dovikujući: - "Čekajte vidio sam ga".... Doktor se ponovno pojavio na vratima i dao znak da pođemo s njima u kuhinju. - "Evo repatog čovjeka", rekao je doktor pobjedonosno i srdačno stavio ruku na rame zgodnog Albanca koji se izgleda nimalo nije zabrinuo zbog svog zapanjujućeg otkrića. Sjećam se da sam čuo za klan Geg koji živi blizu Peći i koji je postao zapažen po tome što se u njemu rađaju repati ljudi.*⁶⁵⁸

Budući da se radnja ovog opisa dogodila u kavani, vrlo je vjerojatno da se radi o neslanjoj šali pod utjecajem alkohola. A ukoliko je riječ o repatoj osobi, moguće da je riječ o prirodnom fenomenu koji nije isključivo karakterističan za Balkan, nego o anomaliji koja se može naći kod ljudi širom svijeta, doduše veoma rijetko.

Johann Georg von Hann, carsko-kraljevski konzul u istočnoj Grčkoj, u svojoj knjizi *Albanische Studien*, objavljenoj 1854. godine, govori o repatim ljudima u poglavlju o albanskim narodnim predajama i junacima. On tvrdi da su postojale dvije vrste repatih ljudi: oni s kozjim repom i oni s malim konjskim repom te da je obje vrste bio glas da su izuzetno jaki, zdepaste građe, sposobni za veoma duga pješačenja.⁶⁵⁹

Pomalo komičan, ali zanimljiv opis dojilja kod Morlaka donosi Fortis: *Djeca sišu*

656 Jezernik, 2006., str. 55.

657 Fortis, 2004., str. 194.

658 Jezernik, 2006., str. 85.

659 Jezernik, 2006., str. 86.

*majčino mlijeko sve dok ne presuši zbog nove trudnoće; a ako nova trudnoća zakasni četiri, pa i šest godina, sve to vrijeme ona se hrane na majčinim grudima. Poslije svega ovoga ne treba smatrati bajkom ono što se priča o čudesnoj dužini sisa u Morlakinja koje mogu doći djecu straga preko ramena ili ispod pazuha.*⁶⁶⁰

Ništa manje zanimljiv opis vjerovanja bilježi Fortis također kod Morlaka: *Bili rimskog ili grčkog obreda, ovi narodi imaju vrlo čudnovata vjerska poimanja koja, zbog neznanja onih koji bi ih morali prosvjećivati, postaju svakoga dana sve nakaznije zamršena. Morlaci vjeruju u vještice, zloduhe, noćne utvare i vradžbine tako jogunasto kao da su njihov učinak vidjeli na djelu tisuću puta. Vjeruju također vrlo čvrsto u postojanje vampira i pripisuju im, kao u Transilvaniji, da djeci sišu krv. Kada umre čovjek u kojega se sumnja da može postati vampir ili vukodlak, kako oni kažu, znaju prerezati potkoljenice i svega ga izbosti iglama, tvrdeći da poslije ta dva zahvata ne može više tumarati naokolo. Dogodi se ponekad da neki Morlak prije smrti zamoli svoje nasljednike i obaveže ih da s njim postupe kao s vukodlakom prije nego što mu leš polože u grob, predviđajući da će zacijelo silno žeđati dječje krvi.*⁶⁶¹

Hermann Graf von Keyserling oženio se Bismarckovom unukom i bio utjecajan u filozofiji spoznaje i kulturnoj psihologiji, te osnovao školu mudrosti u Darmstadtu 20-ih godina XX stoljeća. Njen zadatak je bio dovesti do spoznaje kroz kreativno znanje. Godine 1928. objavio je knjigu *Das Spektrum Europa*, koja je odmah postigla uspjeh i objavljena je pod naslovom *Europe* u Sjedinjenim Državama. Od njenih dvanaest poglavlja jedno je posvećeno Balkanu: *Kakva je važnost Balkana za nas koji živimo u drugim zemljama?... Zbog čega je riječ "balkanizacija" skoro uvijek točno shvaćena i točno upotrebljena?... Koliko vidim, njeno simboličko značenje najbolje može biti shvaćeno s dva polazišta; prvo je opće prihvaćena tvrdnja da je Balkan europsko skladište baruta. Drugo je začudno jednostavno i nepomirivo rasno neprijateljstvo.*⁶⁶² Nakon što je naveo podugačak opis Grka, Rumunja i Turaka, (Srbi, Bugari i Albanci za nj su primitivni ratnici i rase *pljačkaša* i kao takvi nisu vrijedni spomena), Keyserling je sazeo bit balkana: *Današnji Balkan nije ništa drugo do puka karikatura negdašnjeg Balkana. Duh Balkana kao takav duh je vječne borbe, nastanjen primitivnim rasama koje predstavljaju prvotnu sliku prvotne borbe unutar jedne i među svima.* U slučaju visokoobdarenih i visokoobrazovanih naroda i pojedinaca, ova slika nestaje kao duh nagona.⁶⁶³

William Miller, opisujući neuobičajeno miješanje *rasa* i jezika gdje Bugari i Grci, Albanci i Srbi, Osmanlije, španjolski Židovi i Rumunji žive jedni uz druge, te uzviknu: *Balkanski poluotok je, široko uzevši, zemlja proturječja. Sve je upravo suprotno onome što bi se razumski moglo očekivati.*⁶⁶⁴

Istina, Balkan jest zemlja proturječja, pritom misleći najviše na Europu, ali i svijet. U mnogo čemu na Balkan se gleda s podsmjehom. Nedavno sam čitao u dnevnoj tiskovini, kako se stanovnici u jednoj zaraćenoj afričkoj državi čude mirovnjacima UN-a, koji su sastavljeni od Hrvata i Srba, a koji su prije petnaestak godina međusobno krvavo ratovali. Za razliku od Europe, Balkan je usporen, bez obzira o čemu se radi, bilo da je

660 Fortis, 2004., str. 53.

661 Fortis, 2004., str. 44.

662 Todorova, 1996., str. 35.

663 Todorova, *Ibidem*

664 Todorova, 2006., str. 37.

riječ o svakodnevnoj zapadnjačkoj dnevnoj žurbi ili gospodarskom razvoju. Vrlo važna interaktivna osobina Balkana jest druženje, pogotovo uz kavu ili piće. U kavani se *gušta*, prepričavaju uspomene, sklapaju prijateljstva i poslovi, a nadasve, u kavani se odmara, čak i po nekoliko sati, kava se polako pije, gutljaj po gutljaj, uz dim *duvana* – ovisno o želji. Kavane u Europskoj Turskoj nalazile su se obično na živopisnim mjestima, pored ili iznad vode.⁶⁶⁵ Također omiljena su bila i brda s kojih se dobro vidjelo na sve strane svijeta, te se na ta mjesta dolazilo pogotovo ljeti, kad su gosti mogli, s kavom i *čibukom* sjediti i promatrati ljepotu prirode. Po nekim putnicima sa Zapada, kavane su na izuzetno važan način uljepšavale život Balkanaca, jer su im omogućavale da *unaprijed okušaju raj*. Kavane su poticale druželjubivost. Ljudi su u njih odlazili razgovarati, ogovarati i zabavljati se. U opuštenoj atmosferi dokonosti razvila se vještina vođenja razgovora, još uspješnije nego na ćilimima u džamijama.⁶⁶⁶ Neki su razgovarali o književnosti, a pjesnici su izlagali svoja najnovija djela mišljenju poznanika. Igre su bile drugi važan dio kavanskog života, a među njima su najpopularniji bili šah i *triktrak*. Jedna od glavnih kavanskih tema bila je politika. U Srbiji u drugoj polovici XIX. stoljeća, Feliks Kanic je često nailazio na ministre, visoke činovnike i oficire kako razgovaraju o gradskim i državnim poslovima dok puše na čibuk i piju kavu, potpuno u osmanlijskom stilu, *kao u vremena kad je cijeli dvor imao izrazito orijentalni karakter*.⁶⁶⁷ Mnogi autori sa Zapada s prezirom su gledali na ovakvu *kafansku* politiku.

Budući da je jedna od omiljenih *kafanskih* tema bila politika, francuski konzul u Travniku, Amédée Chaumette de Fossés konstatira: *Ono što se događalo u kavani blizu vezirovog konaka, imalo je važan utjecaj na odluke vlade. Eski-age i drugi ugledni janjičari posjećivali su kavanu dva-tri puta dnevno i raspravljali o vijestima koje su stizale do Travnika iz raznih krajeva provincije. Nakon tih razgovora često su zajedno odlazili do vezirovog divana (savjeta) i predavali peticije koje je on obično prihvaćao*.⁶⁶⁸

Godine 1907., Amerikanac Arthur Douglas Howden Smith pridružio se makedonskoj četi (revolucionarnoj skupini), organiziranoj u Bugarskoj kako bi *sam vidio stvari*. Ostavio je životopisan zapis koji je potaknuo razmišljanja o prozaičnom značenju moderne civilizacije, koja svoje stanovnike lišava slikovitosti i šarolikosti prošlih dana. Odlučan u namjeri da prihvati svoj zov u pustolovinu u *usamljene kutke zemlje (gdje) muškarci i žene još uvijek žive u romantici*, Smith je odlučio otići na Balkan koji ga je već dugo zanimao. *Za one koji ga još nisu posjetili, Balkan je stjenovita zemlja misterije; za one koji ga znaju, postao je još misteriozniji... Postajete na neki način, dio čarolije, misterije i blještavila cjeline. Intrige, tračevi, misterije, jaka hrabrost i junačka djela – stvari koje su duša prve romantike danas su duša Balkana*.⁶⁶⁹

Kao i u slučaju Orijenta, postoji mistični bijeg u srednji vijek, ali bez hira prateće zaslijepljenosti i očitih seksualnih prizvuka Orijenta. Smith piše da se u Beogradu dobiva prvi dojam o Balkanu: *Intriga je u zraku koji dišete. Ljudi u beogradskim kavanama izgledaju kao zavjerenici. Svugdje su vojnici*.⁶⁷⁰

665 Jezernik, 2007., str. 173.

666 Jezernik, 2007., str. 176.

667 Jezernik, 2007., str. 180.

668 Jezernik, Ibidem

669 Todorova, 1996., str. 31.

670 Todorova, Ibidem

STANOVNIŠTVO BALKANA

Gledajući seljake odjevene u njihove živopisne nošnje, strani su posjetitelji bili zapanjeni postojanjem onoga što su smatrali zaostalim načinom života. Godine 1921., dva britanska studenta su pisala o Makedoniji. Oni ističu kako se *domaće stanovništvo mnogo promijenilo od biblijskog doba, tako da se gotovo može reći da promatrajući Makedonca, čovjek proučava vrstu, ljudi među kojima je putovao i propovijedao sv. Pavao.*⁶⁷¹

Njihovo gledište da je *primitivnost domaćeg seljaštva, njihova najznačajnija osobina*, izrijeckom su dijelili putopisci i poslijeratni modernistički teoretičari i socijalni antropolozi.⁶⁷²

Opčinjeni devetnaestostoljetnim romantičarskim promatranjem seljaštva, kao riznice nacionalne tradicije, etnolozi su usustavljivali ono što su smatrali poganskim ishodištem seljačkih vjerovanja, ukrasa i običaja; američki su klasicisti u usmeno epskom pjesništvu srpskih gusara vidjeli izravne potomke Homera.⁶⁷³ Često se od strane zapadnih posjetitelja na Balkan gledalo ili se čak još uvijek gleda, kao na mjesto *gdje je vrijeme stalo*.

Mnoge tehnologije obrade zemlje i proizvodnje hrane uistinu su se s vremenom vrlo malo mijenjale. Bugarske seljačke kolibe od pletena šiblja, pokrivene lišćem, koje je Robert de Dreux vidio pokraj Sereza potkraj XVII. stoljeća, vjerojatno su se jedva razlikovale od onih kakve su postojale tisuću godina ranije.⁶⁷⁴ Seljački alati kao što su drveni plugovi i kolni kotači, te kameni mužari mijenjali su se sporije nego drugdje u Europi. I danas se može naići na područja u Bosni gdje se još uvijek ore polje volovima, a u Bugarskoj i Rumunjskoj je sasvim normalno vidjeti konjsku zapregu na cesti koju pretječu automobili. Razvijenost Balkana nije svugdje ista. U Bugarskoj i Rumunjskoj, koje su članice Europske unije, mnogo se češće mogu vidjeti zaprežna kola nego u BiH koja nije članica Europske unije. No, *primitivni*, vječno nepromjenjivi seljak, bio je proizvod zapadne romantičarske tradicije. Unatoč velikom i stalno rastućem jazu koji ih je dijelio od komercijalnog poljodjelstva zapadne Europe, balkanski su se seljaci znali brzo prilagoditi, pokrenuti i mijenjati. Njihova povijest nije povijest stagnacije već povijest inovacije i pokusa s novim usjevima (kukuruz, duhan, limunice, krumpir i rajčice). Sredinom XIX. stoljeća, kada su službeni propisi odljevanja izgubili svoju zakonsku snagu, gradski su se počeli odijevati u nova *francuska* odijela, a seljaštvo je s čežnjom ostalo vjerno osebnim starim nošnjama; no i ono se mijenjalo, a kišobran, šivaći strojevi i trgovina na crno, prodimali su do najboljih planiranih prijevara brže od osmanske žandarmerije.⁶⁷⁵

Dolazak Turaka često se smatra uvodom u novo mračno doba od kojeg se balkanski kršćani nikada nisu potpuno oporavili. Osmanska je vlast, možda zapravo bila i povoljna za seljaštvo. Ono je dvije stotine godina trpjelo političku nestabilnost kasnog bizantskog svijeta i unutrašnje borbe svojih vlastodržaca i gospodara. Kršćanski zemljoposjednici – Grci, Slaveni, Francuzi, Mlečani, Katalonci – vladali su seljaštvom sve većom grubošću tijekom prethodnih stoljeća; osmansko je osvajanje pomelo tu vladajuću klasu. Jedino je u podunavskim kneževinama (i djelomice u Bosni) preživjela klasa tamošnjih zemljopo-

671 Mazower, 2007., str. 33.

672 Mazower, Ibidem

673 Mazower, Ibidem

674 Mazower, 2007., str. 34.

675 Mazower, Ibidem

sjednika – i to zahvaljujući neizravnosti osmanske vlasti – što je dovelo do toga da su još u XIX. stoljeću seljaci tamo iskorištavani grublje nego igdje drugdje u jugoistočnoj Europi.⁶⁷⁶ U svim ostalim područjima, zahvaljujući Turcima, tlačitelji balkanskog seljaka su otišli, a taj seljak, zahvaljujući planinama imao je slobodna kretanja uskraćena pruskim, ugarskim i ruskim kmetovima.

U klasičnom osmanskom modelu centralistička je država putom dvorova i birokracije pratila i uspostavljala odnose između seljaka i gospodara. Budući da svoje vlasništvo nisu lako mogli prenijeti na nasljednike, novi vlasnici imanja nisu nikada stvorili aristokratski stalež koji bi mogao ugroziti moć vladajuće dinastije.

Tlačili su svoje seljake, no nikada ih nisu posjedovali; posjedovali su samo prava na njihove proizvode.⁶⁷⁷

Čest pojam koji se može susresti u zapadnim putopisima prilikom opisa planinskog stanovništva, jest pojam *gorštak* odnosno *gorštaci*. Ovaj pojam često se rabi za ono planinsko stanovništvo koje se želi prikazati pomalo divljim i ratobornim, a koje ne priznaje *civilizacijske* gradske norme i namete.

Zaštićeni od gusara, malarije, kuge, poreznika i policijskih ophodnja, *gorštaci* su mogli od carske vlasti ishoditi povoljnije uvjete oporezivanja. U udaljenim područjima kao što su Agrafa (tj. nepopisane zemlje), albanska gorska područja i Crna Gora, autonomne seljačke zajednice mogle su više manje zanemariti svoje nominalne gospodare. *Oni plaćaju godišnji danak*, pisao je Dimitrius Cantemir. *Ako ih vladar odluči jače udariti, ne gube vrijeme na pregovore, već u potpunosti odbijaju plaćati danak i povlače se u još nedostupnija planinska područja, te ih vladar nikada ne traži da plaćaju preko obveze.*⁶⁷⁸

Junački način stjecanja novca predstavljalo je razbojništvo. Razbojnici i ovco kradice tijekom XVIII. i XIX. stoljeća postajali su sve veći problem.

Nisu jednako plijenili siromašne kršćanske poljodjelce kao i muslimani. *Zbog razbojnika je na sve strane vladala velika uzbuna*, zabilježio je David Urquhart putujući na planine Atos 1830-tih, te također kaže: *Krivi ih se za strašna zlodjela, i zbog svojih povremenih napada na seljaštvo okrenuli su osjećaje ljudi protiv sebe.*

Takve skupine su imale izuzetno razvijen osjećaj časti, a otimanja ovaca i goveda smatralo se junačkim djelovanjem, za razliku od uobičajenog i sjedilačkog načina pribavljanja sredstava za život. Grčki se vođa družine, koja je uhvatila Urquharta, pokušao ispričati svome zarobljeniku. *Pogledajte te ljude, mnogi su bosonogi, u dronjcima, prije nego u odjeći, bez duhana u kesama i prazna želuca; što ih je dovelo do toga i kakva ograničenja možeš postaviti nekome tko tako živi...gonjen kao vol u polju, tjeran kao medvjed u planini?*⁶⁷⁹

Raspadom Osmanskoga Carstva, na balkanskom poluotoku se u XIX. stoljeću formiraju male nacionalne države: Srbija na sjeveru, Grčka na jugu te nešto kasnije Rumunjska, Bugarska i Crna Gora. Zemlje Zapadnog Balkana, poput Hrvatske i Bosne i Hercegovine, nalazile su se u sklopu Austro-Ugarske sve do kraja I. svjetskog rata. Pritom su veće zajednice muslimana, potekle od onih koji su slijedili Osmanlije i od indigenog stanovništva koje je prešlo na islam, ostale u novim državama nasljednicama Carstva u jugoistočnoj

676 Mazower, 2007., str. 35.

677 Mazower, 2007., str. 36.

678 Mazower, 2007., str. 39.

679 Mazower, 2007., str. 40.

Europi. Veći broj njih emigrirao je u novostvorenu Tursku, osim Albanije gdje muslimani čine većinu.⁶⁸⁰

Kako je svaka od novih država u osnovi počivala na jednoj, većinskoj etničkoj grupi/narodu, te se države rano suočavaju s unutarnjim napetostima između većinskoga i manjinskog stanovništva. Tenzija se osobito očitovala u odnosima između pripadnika novih vlasti, pravoslavnih kršćana i njihove manjinske muslimanske populacije, koju su prvi uglavnom smatrali neželjenim ostatkom osmanske prošlosti.⁶⁸¹ S jedne je strane osmansko povlačenje s jugoistoka Europe bilo u pravilu popraćeno velikom emigracijom Turaka i drugih muslimana; s druge strane, unatoč stalnim ili povremenim emigracijskim valovima, muslimanske su zajednice ostale do danas integralni dio regije. Tako u Bugarskoj živi znatan broj Turaka u južnim i sjeveroistočnim dijelovima zemlje, nadalje u krajevima koji su činili bivšu Jugoslaviju, najviše u Makedoniji. Osim Turaka, i Albanci tvore značajnu skupinu muslimana, kao i regionalne koncentracije slavenskog stanovništva koje se islamiziralo, najbrojnije u Bosni i Hercegovini te Sandžaku, ali i u Bugarskoj i Grčkoj.

No, europski proces izgradnje nacija krajem XVIII. stoljeća stigao je i u jugoistočnu Europu i unio neke bitne promjene u odnose kršćana i muslimana. Nacionalni pokreti naroda jugoistočne Europe našli su se u znaku *europizacije* i *modernizacije*, što je za kršćane bilo povezano s *brisanjem* naslijeđa osmanske vlasti, iako su *europski elementi* često bili tek površinske naravi, vidljivi u kulturi elita, modi, tehnicima i arhitekturi. Cijena modernizacije tj. europizacije bila je visoka: povijest utjelovljena u džamijama, minaretima, mostovima, bazarima, hanovima, kućama, itd., uništena je kad su nova zdanja počela brzo nicati. Budući su izgubili svoj prvotni izgled, gradovi Balkana izgubili su i svoj duh – gubeći svoj duh, gubi se i povijest.⁶⁸² U balkanskim gradovima se više nisu mogli naći ostaci osmanske arhitekture iz vremena osmanske okupacije; sve građevine iz ovog perioda uništene su i zamijenjene europskim arhitektonskim kopijama. Bukurešt, Beograd, Niš i Sofija, samo su kopija europskih gradova koje svojim posjetiteljima nisu nudili ništa iz svoje povijesti. Što se tiče vrijednosnih koncepata promijenilo se malo; tradicionalni oblici ponašanja, pa i razmišljanja zadržali su se i ojačali. Međutim, osmansko naslijeđe dio je naše povijesti i kulture te je kao takvo zaslužilo da ga se očuva od propasti zuba vremena.

Vjerska pripadnost odigrala je važnu ulogu pri formiranju nacionalnog identiteta u državama Zapadnog Balkana (Hrvatska, Bosna i Hercegovina), pa je došlo do izjednačavanja: pravoslavac – Srbin, katolik – Hrvat, musliman – Bošnjak. To se najbolje vidi u Bosni i Hercegovini gdje su vjerska i nacionalna pripadnost gotovo izjednačene. No, do formiranja bošnjačke nacije dolazi tek u drugoj polovici XX. stoljeća. Naime, Srbi su one muslimane koji su govorili srpski ili hrvatski smatrali tzv. etničkim Srbima, dok su ih Hrvati držali etničkim Hrvatima. Nakon Drugog svjetskog rata, osobito od šezdesetih, pokušalo se okončati natjecanje između Srba i Hrvata oko pitanja etničke pripadnosti bosanskohercegovačkih muslimana unošenjem pojma *Musliman* kao zasebne etničke skupine.⁶⁸³ U popisu stanovništva 1971. godine, bosanskohercegovački su muslimani i službeno priznati za jedan od *naroda Jugoslavije*. Usvajanjem naziva Bošnjak u značenju

680 Čičak-Chand, 2009., str. 415.

681 Čičak-Chand, Ibidem

682 Jezernik, 2007., str. 261.

683 Čičak-Chand, 2009., str. 417.

bosanskohercegovački Musliman, 1993. godine konačno je završila rasprava oko toga jesu li Muslimani Srbi ili Hrvati, pitanje koje pojam *Musliman* ostavlja otvorenim jer je prije svega konfesionalne naravi.⁶⁸⁴

No, formiranjem bošnjačke nacije problemi nisu riješeni na području Zapadnog Balkana. Glavni problem jest što bošnjačka nacija nema svoju vlastitu državu, nego kao konstitutivan narod uz Hrvate i Srbe nastanjuje i vlada prostorom države Bosne i Hercegovine.

ZAKLJUČAK

Pojmovi *Balkan* i *balkanizacija* danas su u zapadnom svijetu sinonim za barbarstvo, zaostalost, praznovjerje, primitivizam, nekulturu i još mnogo štošta negativno. Međutim, nitko na Zapadu ne spominje pozitivne strane Balkana poput gostoljubivosti, otvorenosti i srdačnosti njegovih stanovnika. Nitko ne spominje Albance koji pripadaju različitim religijama, a najbolji su primjer harmonije i suživota, ne samo na Balkanu nego i u Europi.

No, balkanizacija je prije svega politički pojam koji označava stvaranje konfliktnih situacija među narodima i državama te podijeljenost na mnogo međusobno zavađenih dijelova. Zapad je taj koji je vodio krvave kolonijalne ratove, izrabljivao siromašne stanovnike dalekih zemalja kako bi stekao novčanu korist i ostale državne interese. Balkan Zapadu dođe kao ventil za ispuhavanje povijesnih frustracija koje je upravo Zapad učinio nad nevinim kolonijalnim stanovništvom.

Što se tiče balkanizacije Iraka i Sjeverne Irske, struktura je jako složena. Može se reći da Balkan nije ni Irak, a još manje Sjeverna Irska. Vjerski fanatizam koji je izražen u Iraku na Balkanu nema svoje uporište. Kod muslimanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini, Kosovu i Makedoniji, sve je izraženiji radikalni islam koji je u suprotnosti s tradicionalnim islamom, kakav se u ovim državama razvio tijekom stoljeća. Radikalni islam je među muslimansko stanovništvo na prostore Balkana pristigao iz Saudijske Arabije posredstvom humanitarnih organizacija iz te države za vrijeme ratova na prostorima bivše Jugoslavije.

Što se tiče Sjeverne Irske, ne može se govoriti o balkanizaciji jer se ne radi o ratu, promatrano s aspekta međunarodnopravnog određenja rata. Sjevernoirski sukob ne zadovoljava sve kriterije, zbog čega se ne može označiti kao rat. Postoje broje sličnosti između irske etničke zajednice (republikanske) u Sjevernoj Irskoj i brojnih etničkih manjinskih naroda na Balkanu. To se ponajviše odnosi na Bosnu i Hercegovinu gdje Hrvati traže veća prava unutar državnih struktura i zaseban entitet, dok Srbi traže odcjepljenje entiteta Republike Srpske iz Bosne i Hercegovine, te priključenje Srbiji. No, istovremeno se Bošnjaci kao najbrojnija etnička zajednica zalažu za centralističku i unitarnu državu u kojoj će do izražaja doći bošnjačka dominacija. Proces nastanka novih država na Balkanu još uvijek nije završen.

Najnoviji primjer je stvaranje Republike Kosovo, s većinskim albanskim stanovništvom, na jugu Srbije. No, zahtjevi za autonomijom kod mnogih etički manjinskih zajednica su sasvim opravdani. Jedino putom autonomije, određena etnička zajednica može zaštititi

684 Čičak-Chand, *Ibidem*

i očuvati svoj jezični i nacionalni identitet. Treba naglasiti da su nacionalne manjine u pojedinim državama brojne te se njihov broj kreće u stotinama tisuća, što predstavlja legitiman zahtjev za pravo na uživanje teritorijalne autonomije. Treba biti jasno da autonomija ne znači i nezavisnost. Teritorijalna autonomija je mehanizam koji u multietničkoj državi, tj. određenoj manjinskoj zajednici daje čvrste garancije zaštite od zloupotreba većinske populacije. Primjerice Srbi, u okviru svog autonomnog entiteta Republike Srpske u Bosni i Hercegovini, uživaju sva prava koja im po ustavu države Bosne i Hercegovine pripadaju, a to podrazumijeva autonomiju u zakonodavnoj, izvršnoj i sudbenoj vlasti, te televiziju na srpskom jeziku. Međutim, sasvim je drugačija situacija u hrvatsko - bošnjačkom entitetu Federacije Bosne i Hercegovine, gdje su Hrvati, iako konstitutivan narod, u potpunosti marginalizirani na svim nivoima vlasti, osim na onim područjima gdje žive kao većina, te im se osporava pravo na vlastiti entitet u kojem bi ostvarili ista prava koja imaju Srbi u Republici Srpskoj i Bošnjaci u Federaciji Bosne i Hercegovine. Pravo na teritorijalnu autonomiju ne znači i pravo na separatizam, odnosno stvaranje zasebne hrvatske države na teritoriju Bosne i Hercegovine. No, problem predstavlja što bi većinska populacija (Bošnjaci) u Federaciji Bosne i Hercegovine izgubila nadzor nad područjem koji Hrvati većinski nastanjuju, a time i određeni izvor prihoda koji puni centraliziranu entitetsku blagajnu. Isto tako, zahtjev za teritorijalnom autonomijom nemaju samo Hrvati u Bosni i Hercegovini, nego i Srbi na sjeveru Kosova, Albanci na sjeveru Makedonije, Mađari u Vojvodini, kao i Mađari u Slovačkoj. Taj zahtjev je posljedica zatiranja manjinskih prava od strane većinske populacije unutar određene države. Primjerice, nepoštovanje prava Albanaca na Kosovu te ukidanje autonomije Kosova i Vojvodine tijekom Miloševićeva režima, dovelo je do pobune Albanaca na Kosovu, a kasnije i do stvaranja nezavisne albanske države (Republika Kosovo). Ukidanje manjinske teritorijalne autonomije kao i nepoštivanje prava manjinske etničke zajednice nije samo karakteristika Srbije odnosno Balkana tijekom 90-ih godina XX. stoljeća.

Gotovo slična situacija je bila i s Gruzijom koja je ukinula autonomiju Abhaziji i Južnoj Osetiji, što je za posljedicu imalo proglašenje nezavisnosti ovih pokrajina uz pomoć Rusije. Slična se situacija dogodila i s Azerbejdžanom i njegovom odmetnutom pokrajinom Nagorno Karabah s većinski nastanjenim armenskim stanovništvom. Balkan kao multietnička, multikulturalna i multikonfesionalna sredina mora pronaći mehanizam kako bi svim svojim etničkim i vjerskim zajednicama unutar pojedinih država omogućio jednaka prava, bez obzira je li riječ o većinskoj ili manjinskoj etničkoj ili vjerskoj populaciji. Ta prava podrazumijevaju pravo na izražavanje i školovanje na materinskom jeziku, slobodno izražavanje vjerskih osjećaja te pravo na kulturnu i političku autonomiju. No, autonomija ne mora samo podrazumijevati objedinjavanje etničke zajednice, ona može biti formirana i prema jezičnom, ekonomskom ili regionalnom principu. Bitno je naglasiti da svaka manjinska populacija ne može imati niti zahtijevati pravo na autonomiju unutar određene države, poput useljeničkih manjinskih zajednica koje su posljedica ekonomskih ili političkih migracija.

LITERATURA

- Cvitanović, Marin, *Rekonstrukcija balkanskih identiteta kroz popularnu glazbu*, Migracijske i etničke teme 25 (2009), Zagreb, 2009, str. 317.-355.
- Čičak-Chand, Ružica, *Kršćani, muslimani i međuetnička koegzistencija u jugoistočnoj Europi*, Migracijske i etničke teme 25 (2009), Zagreb, 2009, str. 411.- 421.
- Fortis, Alberto, *Put po Dalmaciji*, Mariijan tisak, Split, 2004.
- Hrvatska enciklopedija*, HAZU, sv. 1, Zagreb, 1999, str. 576.
- Jezernik, Božidar, *Divlja Evropa*, XX vek, Beograd, 2007.
- Matvejević, Predrag, *Mediterranski brevijar*, vbz, Zagreb, 2006.
- Mazower, Mark, *Balkan: kratka povijest*, Srednja Europa, Zagreb, 2007.
- Meszaros, Sara, *Balkanski barbarogenij: Problem etniciteta u analizama rata na području bivše Jugoslavije*, Diskrepancija, sv. VI, 2005, str. 33.-43.
- Todorova, Maria, *Konstrukcija zapadnog diskursa o Balkanu*, Etnološka tribina 19, Zagreb, 1996, str. 25. – 41.
- Zubović, Dragan, *Musliman, Hrvatica i Srkinja*, Sportske novosti, br.16 761, Zagreb, 2010, str. 17.

Velimir Bugarin-Bugi:

BALKAN IN THE EYES OF EUROPE

Summary

Balkan (Turk. *Balkan* – wooded mountains) is a geopolitical term used since the 19th century for the Balkan Peninsula. This term was originally used for the area which was directly or indirectly controlled by the Ottoman Empire from 1699 on. Today, besides the politically-historical sense, the term is often used to denote the areas of modern countries: Albania, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Montenegro, Greece, Croatia, Macedonia, Romania, Serbia, and the European part of Turkey. Balkan's cultural, linguistic, economic, ethnic and religious diversity is unmatched in Europe. Unlike the rest of Europe, Balkan has three writing systems in usage: the Latin alphabet, the Cyrillic alphabet and the Greek alphabet, while the Muslim populace uses the Arabic symbols for religious purposes. When compared to other European regions, Balkan's cultural, ethnic and religious diversity is its blessing, but its curse as well. The term "balkanization" denotes the division of multinational countries into smaller, ethnically homogenous, but mutually hostile entities, which stems from the period of fragmentation and decline of Ottoman Empire at the end of 19th and the beginning of 20th century. Balkan's uniqueness lies in the fact that its inhabitants do not bother to conform to the standards of behaviour which the civilized world deems normal.